

יתרון האור מתוך החושך

א.

לכאורה פלא גדול, למה היה לו להשי"ת לברוא חושך בעולם, האם לא יותר טוב היה שיברא רק תענוג ואור ברצותו להיטיב לנבראיו? והנה מקלסים ומהללים אותו יתברך - "יוצר אור ובורא חושך", על בריאה זו של חושך שברא, והלא המושג חושך קשור עם ייסורים, כאבים, ספיקות, בלבול, ולמה לנו כל זה? הלא זהו ההיפך מלהיטיב לנבראיו? האם לא היה יכול להיטיב רק ע"י השפעת אורו, ללא חושך?

התשובה לשאלה הנ"ל מתחלקת לב', כי יש ב' ענייני חושך:

א. יש חושך אשר דרוש לעצם יצירת הכלי המקבל את התענוג. כי כך קבעה חכמתו יתברך, כפי שאנו רואים בעולם הזה, שא"א ליהנות מסעודה ללא רעב, וא"א ליהנות משינה ללא עייפות, וא"א ליהנות מתורה ללא השתוקקות. וכך גם לעניין התענוג אשר במחשבת הבריאה, צריך שיהיה בנברא רצון לקבל אותו, דהיינו שיהיה לו חיסרון לאור הזה, וחיסרון זה היינו חושך.

וכך נאמר בזוה"ק (פר' תזריע אות קה) על הפסוק "יש יתרון לחכמה מן הסכלות - כיתרון האור מן החושך": "כי תועלת האור אינה באה אלא מתוך החושך. תיקון הלבן מה הוא, שחור. כי לולא השחור לא היה מושג הלבן, ומשום שיש שחור מתעלה הלבן ומתכבד (-כוונת הזה"ק על השחור והלבן שבספר תורה, המרמזים על היצר הרע והיצר הטוב). א"ר יצחק: משל למתוק ומר, שאין איש יודע טעם מתיקות מטרם שטועם טעם מר; מי עושה לזה שיהיה טעמו מתוק? הוי אומר זה המר (ובביאור הסולם: "כי הדברים שיש ביניהם יחס הפיכות, הרי האחד מגלה את חברו, וכל דבר ניזון מן ההפכי לו, שכן הוא בלבן ושחור, ובאור וחושך, ובחולה ובריא, כי אם לא היה חולה בעולם לא היה שום מושג להשם בריא וכו' עד"ז") והיינו שכתוב 'גם את זה לעומת זה עשה האלקים', וכתוב 'טוב אשר תאחז בזה, וגם מזה (-מהשלילי) אל תנח ידך" (-) שהשלילי גורם להשגת המעלה של החיובי).

ונאמר בספר יצירה (פ"ו מ"ב) "טוב לעומת רע. רע לעומת טוב. טוב מטוב רע מרע. הטוב מבחין את הרע והרע מבחין את הטוב. טובה שמורה לטובים ורעה שמורה לרעים". וביאר זאת בלשם שבו ואחלמה (דע"ה ח"א דרוש ו'): "כי אילולא מציאת הרע לא היה ניכר הטוב כלל, ולא היה נרגש ההנאה ממנו לשמוח בו, כי אין דבר ניכר אלא מהעדרו ותמורתו, וכמ"ש במסכת תמורה כי אילולא המות לא היה ניכר החיים ולא היה נודע שהם חיים, ואילולא הרשע לא היה ניכר הצדיק, ואם אין טומאה אין טהרה, כי לא היה נודע מעלתו והנאתו כלל, וכן כל שכר הצדיקים וטובם הרי הוא רק בסיבת מציאות הרע" וכו'. [וע"ע שם ח"ב דרוש ד' ענף יז סימן ה' והלאה].

עוד איתא בזוה"ק (תצוה אות פו): "...כי אין אור אלא אותו היוצא מתוך החושך, כי כאשר צד הזה נכנע, מתעלה הקב"ה למעלה ונתגדל כבודו, ואין עבודת הקב"ה אלא מתוך החושך, ואין טוב אלא מתוך הרע, וכשהאדם נכנס לדרך רע ועוזב אותה,

אז מתעלה הקב"ה בכבודו, וע"כ שלמות הכל הוא טוב ורע יחד, ולהסתלק אח"כ אל הטוב, ואין טוב אלא אותו שיוצא מתוך הרע, ובטוב הזה מתעלה כבודו של הקב"ה, וזה הוא עבודה שלמה" (כוונת הדברים, דזה ודאי שאין האדם צריך לשאוף להיות ולהרגיש רע ח"ו, אלא צריך להשתדל להיות טוב, הן בהכנעת עצמו לה' ע"י פיתוח האמונה, והן ברצונו להשפיע לאלקים ואדם. אלא שכלל שהאדם מתאמץ יותר באמת ובתמים להיות טוב, כך מתעורר הרע שבו כנגדו ומשיב מלחמה שעה, דזה לעומת זה עשה אלקים. ואז מתחיל האדם להרגיש את כח הרע שבו, וצריך להמשיך אור ה' כדי להכניעו, וזהו ע"י תפילה מעומקא דליבא שצועק לה': גלה כבוד מלכותך עלינו מהרה, והופע והנשא עלינו לעיני כל חי. וידע כל פעול כי אתה פעלתו, ויבין כל יצור כי אתה יצרתו, ויאמר כל אשר נשמה באפו ה' אלקי ישראל מלך, ומלכותו בכל משלה).

עוד מצינו בענין זה בזוה"ק פר' תזריע (אות קא), על הפסוק (קהלת ב יג): "וראיתי אני שיש יתרון לחכמה מן הסכלות" - "מן הסכלות ממש באה תועלת לחכמה, כי אם לא היה נמצאת שטות בעולם, לא היה נודעת חכמה ודבריה. ולמדנו, חוב הוא על האדם שלמד חכמה - שילמוד מעט מן שטות ולדעת אותה, משום שבא תועלת לחכמה בשבילה, כמו שיש תועלת אל האור מן החשך, שלולא החושך לא היה נודע האור ולא בא לעולם תועלת ממנה".

עוד מביא שם הזוה"ק (אות קג): "והיינו דרב המנונא סבא, כשלמדו ממנו החברים סודות החכמה, היה מסדר לפנייהם פרקים של דברי שטות כדי שתבוא תועלת לחכמה בשבילם, זהו שנאמר (שם י א) 'יקר מחכמה ומכבוד סכלות מעט', משום שהסכלות היא תיקון החכמה ויקר החכמה וע"כ כתוב (שם ב ג) 'ולבי נהג בחכמה ולאחוז בסכלות'" (ודאי אין הדברים כפשוטם, שהיה מסדר לפנייהם דברי שטות, שהרי בשביל זה אין צריך לאדם גדול ואלוקי כרב המנונא סבא. אלא "דברי שטות" משמעותם שנתן להם את האפשרות לעבוד את ה' ע"פ השכל והדעת וההרגשה, ו"דברי חכמה" משמעותם שנתן להם את האפשרות לעבוד את ה' בבחי' "לכתך אחרי במדבר בארץ לא זרועה", למעלה מהשכל הדעת וההרגשה, דעל זה נאמר "כי היא חכמתכם ובינתכם לעיני העמים". והציב בפניהם את ב' הדרכים זו לצד זו, כדי שהחברים יראו את ההבדלים שביניהן, ויראו את מעלת דרך החכמה האלוקית. ולכן ראינו בכל גדולי ישראל, שתמיד הלכו נגד הטבע ונגד השכל הטבעי, שע"כ זכו לדביקות בהשי"ת והשגת האור העליון בתוך הכלים הטבעיים).

וז"ל הגרש"ז מקעלם במכתבו (הובא בס' בעקבות בית אבא - צפונות המוסר ח"ה עמ' 491): "...חכמה שאין בה הבנה בחלק השלילי שהוא מנוגד לה, אינה מתקיימת כלל. החכמה שאינה ניזונת מכח הסכלות, אינה נחשבת בחכמה כלל...". וכן כותב הגה"צ רבי ירוחם ממיר: "...כי ענין עולם הבא הם רק התענוגים שיש לאדם מן הסכלות של עולם הזה - אם שהוא מתענג שניצל מחושך העולם הזה, ושמחתו גדולה כל כך עד נצח נצחים, וזהו ליהנות מזיו השכינה; או שמתגדל ונתווסף בחכמה ובדעת, וזאת גם כן מן סכלות עולם הזה, ונמצא שתמיד לומד שם סכלות עולם הזה, ושם הוא יודע ומרגיש גודל סכלות וחשך עולם הזה...". וכותב עוד: "וזהו חידוש גדול, שלפי זה נמצא שכל עולם הבא היא רק ההבחנה מסכלות עולם הזה, היינו ההבחנה מה בין חכמה לסכלות, וזהו עונג עולם הבא. אם כן נבין מזה, שכל המצוות הם כמו כן, היינו ההבחנה בדבר ה' והעונג בדבר ה'... ואין דביקות בה' כי אם אחר פרקא דשטותא" וכו'.

עוד כתב בלשם שבו ואחלמה (דע"ה ח"ב דרוש ד' ענף י"ז סימן ז'): "וכן הוא לעולם בכל הטובות והישועות, כי הם יוצאים ונעשים ע"י הכוחות דגבורות (היסורים) אשר נתגלו ויצאו לפועל ע"י אותן הרעות עצמם אשר כנגדם, והוא ענין מה שאמרו (שמו"ר פכ"ג ג') כי הקב"ה במה שהוא מכה בו הוא מרפא, וכן אמרו בילקוט תהילים (תרכ"ח) בפסוק "ואל תשמחי אויבתי לי, כי נפלתי קמתי, כי אשב בחשך ה' "

אור לי" - אילולא שנפלתי לא קמתי, אילולא שישבתי בחושך לא היה ה' אור לי. והוא עפ"י מה שאמרנו, כי הרעה עצמה היא סיבת הטובה. והוא ג"כ מ"ש (ירמיהו ל') עת צרה היא ליעקב וממנה יושע, כי הצרה עצמה הוא סיבת הישועה. ואמרו במדרש תהילים (מזמור כ"ב): שנו רבותינו, מתוך כעס רצון (פיוס), מתוך אפילה אורה, מתוך רוגז רחמים, מתוך צרה רווחה, מתוך ריחוק קירוב, מתוך נפילה קימה. והכוונה בכ"ז הוא, שבכל אלו התמורות היתה כל רעה גופה הסיבה לטובה שכנגדה".

וכותב עוד (שם סימן ה'): "...התורה הקדושה ניתנה דוקא אחרי שעם ישראל יצא ממ"ט שערי טומאה, פרעה שמלך על כל העולם הודה ה' הצדיק, ויתרו הכומר שלא היה ע"ז שלא עשאה, אמר: עתה ידעתי כי גדול ה' מכל האלהים וגו'". והיינו שגילויי גדלות ה' המרוממים ביותר יצאו דוקא ממקורות של טומאה.

מכללות הדברים הנ"ל מצינו ב' התייחסויות לענין החושך: א) שע"י השלילי - ניכר החיובי במלא יופיו. ב) שהשלילי מביא וגורם למציאות החיובית.

ב. יש עוד ענין חושך והסתר, שהוא צמצום אור האלוקות, שנהיה כדי ליצור את הבחירה לאדם, שלא ייהנה הנאה שיש בה נהמא דכיסופא, דהיינו בושה של המקבל מתנת חינם.

פירוש: אחר שנברא החסרון והרצון לקבל את האור, באמת קיבל הנברא את האור בשלימותו, מתוקף רצון הבורא להיטיב לנברא, והוא המכונה אין סוף ב"ה. אך לאחר מכן, כדי שלא יהיה נהמא דכיסופא, היה צמצום האור, דהיינו הסתלקות האור, והנברא נותר עם חושך וחסרון, והוא סוג הב' של חושך, שמשמעותו אי הרגשת מציאות האלוקות, כל זמן שהאהבה העצמית שולטת באדם. ואז מחזיר את האור לעצמו על-ידי עבודתו והתאמצותו לתקן את עצמו באהבת אלוקים ואדם, שאז אינו מקבל את האור לתועלת עצמו אלא עמ"נ להשפיע נ"ר ליוצרו.

(ויש להוסיף בזה, שהנה ענין נהמא דכיסופא משמעותו בושה שיש למקבל לחם במתנת חינם, ואין ראוי לפי שלימותו יתברך שהנבראים ירגישו איזה פגם במתנתו. אמנם ההבנה הרגילה בזה היא, שלכן ניתנה עבודה לתחתונים כדי לבטל את הבושה הזו - שכן דבר שאדם קונה ע"י עבודתו, הוא אינו מתבייש בו. אולם רבנו בעה"ס הקשה על כך, איך יתכן שעבודה חולפת מבטלת את הבושה מְקַבֵּלֶת שכר נצח? הא למה זה דומה, לאדם האומר לחברו: עבוד עמי רגע אחד, ואתן לך כל אוצרות חמדה שיש תחת ידי. ע"כ הסביר רבנו, שאין הכוונה שהשכר הוא תמורת העבודה, ולא לזה נצרכת העבודה. אלא העבודה נצרכת כדי שהאדם יקנה רצון להשפיע, וכאשר האדם משפיע הוא אינו מתבייש. שכן כל סיבת הבושה היא משום שכל ענף רוצה להדמות לשורשו, ובזמן שאינו דומה לשורשו מרגיש אי נעימות, המכונה "בושה". אבל כאשר הוא דומה לשורשו, הוא מרגיש נעימות ולא שייכת אז בושה. על כן, בזמן שהאדם מרגיש את עצמו כמקבל, הוא מתבייש, משום שהרצון לקבל אינו נוהג בשורשו - השי"ת, כי ממי יקבל? הלא הוא המשפיע הכל לכל יצוריו. אולם בזמן שהאדם פועל עמ"נ להשפיע לזולתו, אז אינו מתבייש, כי טבעו שווה לשורשו. וע"כ ענין העבודה הוא רק לרכוש את טבע ההשפעה, אשר אז מוסרת הבושה, דכאשר כל קבלת הטוב והעונג היא רק בכדי להשפיע נחת רוח ליוצרו, אשר רוצה להטיב לו, אזי אין הנברא מתבייש כלל, ויכול לקבל הכל. וזה ענין "בכל דרכיך דעה", שאפילו כאשר האדם משמש בדברים הנמוכים ביותר, אם כוונתו להשפיע נחת רוח ליוצרו, אין הדברים מורגשים כמכוערים ומגונים, ואין בהם הרגש בושה).

וצריכים אנו להאמין שאכן זו הצורה הטובה ביותר עבורנו ליהנות. הגם שוודאי היה הקב"ה יכול לפעול אחרת, אבל מתוך אהבתו הגדולה אותנו פעל את הצורה הטובה ביותר עבורנו, שנהנה לא מצד תועלת עצמינו, אלא כדי להשפיע נחת רוח לבורא.

נסכם דברים אלו מצד עבודת האדם ע"פ מצביו:

- (1) האדם שאינו מפותח, בתחילת דרכו, נמצא בהסתרת פני ה', ומחפש משמעות לחיים בקנאה תאוה וכבוד (וז"פ מש"א בתענית ציבור "כי בצרה גדולה אנחנו", דאדם שנמצא בצרה ואינו יודע ממנה, הוא בצרה גדולה).
- (2) האדם מתפתח או ע"י דרך תורה או ע"י דרך יסורים, ומתחיל להאמין שיש בורא בעולם, מציאות כבירה שהדביקות בה היא התענוג היותר גדול.
- (3) שואל את עצמו: מדוע איננו מרגישים כלל את הבורא הזה? ומרגיש את החושך של הצמצום וההסתרה שנעשה בעולמות (החושך הב').
- (4) מרגיש צמאון והשתוקקות לאור האלוקי (החושך הא').
- (5) עובד עבודה עצמית כדי לבטל את הצמצום וההסתרה, או ע"י קבלת עול האמונה, או ע"י אהבת הזולת.
- (6) בשיעור עבודתו מוסר ממנו הצמצום וההסתרה, ומרגיש את מציאותו יתברך.